

Islahot

O'zbek tili milliy korpusi —

Til ma'naviy merosni saqlash va boyitishning asosiy vositasi, shu bois til millatning borligi hisoblanadi. Tillarni saqlab qolish milliy ma'naviyatni, butun bir millatni saqlab qolish ekanligi ziyolilar tomonidan e'tirof etilmoqda. Zero, asl ma'naviyat faqat milliy shakldagina mavjud bo'ladi. Ma'naviyat asosi va ifodalovchisi til. Savollar esa bir talay: Bugungi axborotlashgan asrda tilni qanday saqlab qolish mumkin? Qanday qilib o'zbek tilini dunyo tillari qatoridan o'rinlatish mumkin? Javoblar esa bitta va mushtarak: tabiiy tilni raqamlashtirish va shu asosda milliy til korpusini yaratish lozim. Bu borada mamlakatimizda qanday ishlar amalga oshirilmoqda?

Baxtiyor Mengliyev — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti "Amaliy tilshunoslik va lingvodidaktika" kafedrasini mudiri, filologiya fanlari doktori, professor

Baxtiyor Mengliyev: — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni bilan tasdiqlangan "2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"da belgilangan davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga

faol integratsiyalashuvini ta'minlash ustuvor yo'nalishidagi o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi o'zbek tili milliy korpusini yaratish va o'zbek tilini internet jahon axborot tarmog'ida ommalashtirish, unda munosib o'rin egallashini ta'minlash vazifalarining ko'rsatib berilishi biz mutaxassislarga katta mas'uliyat yukladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari tilning funksional imkoniyatlaridan foydalanish borasida benihoya imkoniyatlar eshigini ochdi. Kompyuter tarjimasini, avtomatik tahrir va tahlil, yozma matnni ovozlantiruvchi nutq sintezatorlari, og'zaki nutqni yozma matnga aylantiruvchi nutqni tanish dasturlari, elektron lug'atlar, lingvistik mobil ilovalar, tezaurus(til xazinasilari)lar va til ontologiyasi fikrimizning dalilidir. Ayniqsa, zamonaviy elektron lug'atlar tuzish va undan foydalanish madaniyatini shakllantirish til imkoniyatini egallashda samarador ekanligi o'z isbotini topgan. Xususan, tilning imkoniyatini namoyon qilish va egallash borasida dunyo miqyosida tez sur'atlarda yaratilayotgan til korpuslarining roli beqiyos.

Til korpuslari — til bo'yicha tadqiqot va amaliy topshiriqlar yechimi uchun zarur ish quroli. U oddiy elektron kutubxonadan farqlanadi. Elektron kutubxonaning maqsadi — xalqning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy, iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi badiiy va publitsistik asarlarni nisbatan to'liq qamrab olish. Elektron kutubxonada matnlari til nuqtayi nazaridan ishlov berilmaganligi sababli tadqiqotlar uchun noqulaylik tug'diradi. Chunki elektron kutubxonada ilmiy tadqiqot materiali bazasini tayyorlash maqsadida tuzilmaydi, balki milliy-ma'naviy merosni to'plashni maqsad qilgan bo'ladi. Til korpusi esa elektron kutubxonadan farqli o'laroq, tilni o'rganish va tadqiq qilish uchun foydali va qiziqarli matnlarni to'plashni nazarda tutadi.

— "Milliy korpus nima?" degan savol hali ham ko'pchilikni qiziqtiradi. Mamlakatimizda endi shakllanayotgan til korpusi aksariyat kishilar uchun yangilik.

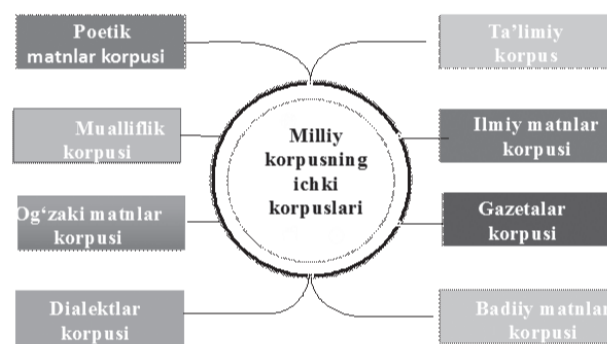
Shahlo Hamroyeva:

— Milliy til korpusi — til birliklarining xususiyatlarini aniqlash maqsadida elektron qidiruv imkoniyati mavjud tizim, tabiiy tilning raqamlashgan yozma va og'zaki matnlar jamlanmasi. Milliy korpus — til birligining o'zgarishi, eskirishi, yangilarining paydo bo'lishi, ma'nosining kengayishi va torayishi, yangi iboralarning paydo bo'lishini kuzatish, an'anaviy va zamonaviy lug'atlar tuzishda keng imkoniyatli dastur-

Shahlo Hamroyeva — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

lashtirilgan tizim. Korpusdagi milliy so'zi nafaqat tilning, balki korpus tuzilishi va tarkibining ham o'ziga xosligini anglatadi. Milliy korpusning boshqa tur til korpuslaridan farqi ta'limiy korpus, mualliflik korpusi, poetik matnlar korpusi, ilmiy va rasmiy matnlar korpusi, og'zaki matnlar, badiiy matnlar va gazetalar hamda dialektlar korpusi kabi ichki korpuslarni o'z tarkibiga qamrab olganligi bilan belgilanadi.

Undan lingvistlar, leksikograflar, kompyuter lingvistlari, dasturchilar, muharrirlar, tarjimonlar, jurnalistlar, noshirlar, olimlar, o'qituvchilar, ta'lim oluvchilar va boshqa har qanday soha mutaxassisi keng foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Korpusiz na nazariy, na amaliy filologiya taraqqiy etadi.

Foydalanishda deyarli kasbiy tabaqalanishga yo'l qo'ymaydigan til korpuslari barcha fan-soha vakillarini birday qiziqtirishi tabiiy. Ayniqsa, ona tili va chet tillarini o'qitish va o'rganish borasida korpuslarning ahamiyati beqiyos. Bugungi kunda dunyo miqyosida til o'rgatish tizimi korpuslarga yo'naltirilayotganligi ham fikrimizning dalili. Shuning uchun ham ta'lim korpusi, sheva matnlari korpusi, mualliflik korpusi, poetik matnlar korpusi, og'zaki, ilmiy, rasmiy matnlar korpusi, gazeta matnlari korpusi kabi qator mikrokorpuslarning tuzilayotganligi ahamiyatli.

— **Bu borada ancha ishlar qilinayotganligidan xabarimiz bor. Ommaviy axborot vositalari, internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlarda ham xabarlar berib borilmoqda. Botir aka, korpusning dasturiy tomoni mas'uliyati Sizning jamoangiz zimmasida. Albatta, bu katta kuchni talab qiladi. Shu kungacha bu borada qancha ko'lamdagi ishlar amalga oshirildi?**

Botir Elov:

— Ko'p yillik talab va ehtiyoj asosida ona tilimizni avaylab-asrash, boyitish, undan amaliy foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida fidoyi olimlar tashabbusi bilan o'zbek tili milliy korpusining yaratilishiga erishildi. Bu borada universitetimiz rektori Shuhrat Sirojiddinovning qo'llab-quvvatlashlari, ijodiy sharoit va texnik imkoniyatlar eshigini ochib bergani e'tirofga loyiq. Shu o'rinda, "O'zbek tilining ta'limiy korpusini yaratish" amaliy loyihasi zamirida ta'lim korpusining yaratilishi ham ta'lim

Botir Elov — Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti "Axborot texnologiyalari" kafedrasini mudiri, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

fidoyilari uchun benazir imkoniyat eshigini ochadi. O'zbek milliy korpusini yaratish maqsadida shu kunga qadar 10 ga yaqin ilmiy ish himoyasi amalga oshirildi. Bugungi kunda bu borada kompyuter va korpus tilshunosligi va amaliy tilshunosligi sohalarini rivojlantirish, milliy korpus va boshqa tur til korpuslarini yaratish maqsadida magistrlik dissertatsiyalari, fan nomzodi va fan doktorligi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Toma-toma ko'l bo'lur deganlaridek, bugun ushbu tadqiqotlarning amaliy natijasi sifatida milliy korpus yuzaga keldi. Ushbu mas'uliyatli va sermashaqqat jarayonda ToshDO'TAU, BuxDU, QarDU, TerDU, NavDPI kabi oliy ta'lim muassasalaridagi 100 ga yaqin mutaxassislarning birdam mehnat qilganligini alohida ta'kidlash joiz. Bugun ToshDO'TAU mutaxassislarni birlashtira oldi, ularni bir maqsad yo'lida jamladi.

— **Milliy korpusning tarkibiy qismlaridan biri ta'limiy korpus. Uning ta'lim uchun ahamiyati qanday?**

O'ral Xoliyorov — Termiz davlat universiteti "O'zbek tilshunosligi" kafedrasini katta o'qituvchisi

xususiyati hamda imkoniyati faqat korpusda mavjud. O'qituvchi yangi, ishonarli, cheksiz hamda xilma-xil misollarni shu yerdan topa oladi, topshiriq, mashqlarni belgilashda qiynalmaydi, bir necha daqiqada mavzu bo'yicha yangi-yangi misollardan iborat topshiriqlarni tayyorlay oladi.

Til birligini qidirish kerak bo'lsa, bunday dasturiy ta'minot, ya'ni korpus tadqiqotchi yoki foydalanuvchiga juda katta yordam beradi. Ilgari tadqiqotchi o'z ishi uchun misolni topish, ularni kartotekaga ko'chirish (kompyuter texnologiyalari rivojlanishidan oldingi davrda)ga oylab, ba'zan yillab vaqt sarflagan bo'lsa, bugun dunyo til korpuslari yordamida sanoqli daqiqada yuzlab misol topishga, tahliliy natijalarni olishga va ular ustida ishlash imkoniga ega bo'ldi. Maxsus qidiruv tizimi korpusdan ma'lumot olishga mo'ljallangan bir qancha dasturdan iborat, u statistik axborot va qidiruv natijasini foydalanuvchiga qulay shaklda taqdim eta oladi. Tilda qanday jarayon kechayotganligini aniq tasavvur qilish uchun korpus qamrovini yanada kengaytirish, nafaqat yozma nutq, balki og'zaki nutq materialidan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday korpus yordamida taraqqiyot natijasida tilda sodir bo'lgan va kutilayotgan o'zgarish haqida aniq xulosa chiqarish mumkin.

Tilshunoslikka oid tadqiqotda fakt bilan ish ko'rildigan hollarda material yig'ilishi, sistemaga solinishi lozim. Bunday katta hajmli ishni bajarishda korpus vaqt va mehnatni tejaydigan ish quroli vazifasini bajaradi. U texnik jarayonni tezlashtiruvchi vosita bo'libgina qolmay, muayyan tilning zamonaviy shakliga xos axborot tizimi ham bo'lib, kutilmagan savolga javob bera oladigan, til hodisasi bilan shug'ullanadigan soha oldiga avval ko'rilmagan dolzarb muammolarni qo'ya oladigan tizim.